

ХУДУДЛАРНИ ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШ КУРСАТКИЧЛАРИНИ ЭКОНОМЕТРИК ТАҲЛИЛ КИЛИШНИНГ УСЛУБИЙ ЖИҲАТЛАРИ

Ўрозов Азамат Отабоевич
УрДУ мустақил тадқиқотчиси
orazovazamt@gmail.com

Аннотация. Ушбу мақолада ҳудудларни иқтисодий ривожланиш курсаткичларини эконометрик таҳлил қилишнинг услубий жиҳатлари ёритилган.

Калит сўзлар: эконометрик таҳлил, регрессия, модел, ҳудуд, иқтисодий кўрсаткичлар, усул.

Аннотация. В данной статье рассмотрены методологические аспекты эконометрического анализа показателей экономического развития регионов.

Ключевые слова: эконометрический анализ, регрессия, модель, область, экономические показатели, метод.

Abstract. This article describes the methodological aspects of econometric analysis of economic development indicators of regions.

Key words: econometric analysis, regression, model, area, economic indicators, method.

1. Кириш

Бугун ҳудудларнинг иқтисодий муаммоларини ўрганиш, ишга туширилмаган захираларини излаб топиш ва улардан самарали фойдаланиш масалалари ҳар қачонгидан ҳам долзарб аҳамият касб этмоқда. 2022-2026 йилларда Янги Ўзбекистоннинг стратегиясида янада ривожлантиришнинг етти та устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси - Тараққиёт стратегияси тамойили асосида "...ҳудудлар иқтисодиётини модернизация ва диверсификация қилиш кўламини кенгайтириш, ривожланиш даражаси нисбатан паст бўлган туман ва шаҳарларни, энг аввало, саноат ва экспорт салоҳиятини ошириш йўли билан жадал ривожлантириш ҳисобига минтақалар ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасидаги фарқларни камайтириш" масалаларига жиддий эътибор берилган.[1]

Ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга хос долзарб масалалар, экологик-иқтисодий муаммолар, молия-кредит тизими ва уни минтақаларни инновацион ривожлантиришдаги роли, минтақалар иқтисодиёти ўзаро алоқаларининг самарали механизмлари ва иқтисодий ривожланишнинг минтақавий стратегияларни ишлаб чиқиш масалаларини ўрганиш билан шуғулланади.

2. Адабиётлар шарҳи

МДХ мамлакатларида ҳудудларни иқтисодий кўрсаткичлар асосида

эконометрик таҳлилини амалга оширишга бағишланган Барабаш Д. А.[2], Л. Э. Басовский, Э. Н. Басовская [3], В. В. Климук, Э. В. Климук [4], Э. В. Корчагина [5], Л. В. Латыпова [6], В. В. Смирнов [7], Т. В. Усакова ва бошқаларнинг кўплаб илмий ишлари мавжуд.

Масалан, профессор Т. В. Ускованинг фикрига кўра, "барқарорлик параметрларнинг ички ўзгариши ва ташқи муҳитнинг беқарорлаштирувчи таъсири шароитида тизим томонидан функцияларни бажаришни назарда тутати" [8]. Унинг фикрича, минтақавий тизимнинг барқарорлигини баҳолаш методологияси иқтисодий, ижтимоий ва экологик кўрсаткичларга асосланади. Баҳолаш Эвклид масофаси усули ёрдамида амалга оширилади, ундан сўнг комплекс барқарорлик индекси ҳисобланади.

Хорижий олимлар Т.Постон ва И. Стюарт мураккаб тизимлар ҳатти-ҳаракатларининг моҳиятини батафсил тавсифлайди. Улар тизимларнинг ривожланишидаги ўзгаришлар барқарорликни йўқотиш билан бирга бўлишини тушунтирадилар, бу эса ҳалокат назарияси усуллари билан аниқланиши мумкин. Т. Постон ва И. Стюартнинг фикрича, бу йўқотишнинг белгиси фалокатнинг "байроғи" бўлиши мумкин - тизимнинг ишлашини акс эттирувчи кўрсаткичларнинг ғайритабiiй даражада катта тарқалиши [10]. Уларнинг фикрича, иқтисодий тизимлар ривожланишидаги "бурилиш нуқталари" ни аниқлаш учун 1998 йилдаги иқтисодий инқирозни ташхислашда минтақалар ва мамлакатларнинг иқтисодий ўсишининг тарқалишини баҳолашга асосланган ёндашув қўлланилади [2, п. 5].

Малакатимизда ҳудудларни иқтисодий ривожланиш курсаткичларини эконометрик таҳлил қилишнинг услубий жиҳатлари, жумладан ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожланишини моделлаштириш, минтақаларни комплекс ривожлантириш, ишлаб чиқарувчи кучларни ҳудудий жойлаштириш ва бошқариш, мамлакат минтақалари рақобатдошлигини оширишнинг методологик асосларини такомиллаштириш сингари масалалар Ўзбекистонлик иқтисодчи олимлардан С.С.Ғуломов [10], А.М.Содиқов [11], А.М.Қодиров, Ш.Х.Назаров [15], Б.Рўзметов [12], Ш.Б.Имомов [13], П.З.Хашимов, Ф.Т.Эгамбердиев, А.А.Қаюмов [14], А.Ж.Сиддиқов [16], И.О.Якубов ва бошқаларнинг илмий изланишларида кенг ўрин олган.

Бироқ юқорида қайд этилган илмий тадқиқотларнинг аксарияти ҳудудларни иқтисодий ривожланиш кўрсаткичларини R-studio ҳамда Python каби замонавий таҳлил дастурлар асосида эконометрик таҳлил қилишнинг услубий жиҳатлари тадқиқ этиш масалалари ўрганилмаган. Ушбу мақолада ўрганилаётган муаммога етарлича эътибор қаратилмаганлиги ва унинг мунозарали тавсифга эга эканлиги масалага янги илмий ёндашувни тақозо этади.

3. Таҳлил ва натижалар

Ҳудудий ривожланиш ёки давлатнинг минтақавий сиёсати куйидаги мақсадларни уз ичига олиши керак: мамлакатнинг ҳудудий яхлитлиги ва бир бутунлигини таъминлаган ҳолда мамлакат минтақаларини мутаносиб равишда ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш; инсонларнинг турмуш даражаси ва сифатидаги ҳудудий номутаносибликларни камайтириш; мамлакат аҳолисини қайси ҳудудларда яшашидан катъий назар уларга узларининг ижтимоий-иқтисодий

хукукларини амалга оширишлари учун тенг имкониятлар яратиш ва хоказоларни назарда тутди.

Президентимизнинг "Худудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришни рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш тугрисида"ги қарори бу жаҳадаги ишларни янги босқичда ривожлантириш, мавжуд муаммоларни ҳал этиш имконини беради.

Худудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини рейтинг баҳолаш тизимини жорий этиш вазифаси белгиланиб унда тизимни шакллантиришда статистик кўрсаткичларга ва сўровномаларга асосланилади. Бунда 8 асосий мезонга алоҳида эътибор қаратилиб ва ҳар бир йўналиш баҳолаб борилади.

Биринчиси, худудларда барқарор ва мутаносиб иқтисодий тараққиётни таъминлаш ва иқтисодий ислохотлар самарадорлиги. Барча худудларда ҳам иқтисодий ривожланиш мутаносиблигига етарли эътибор берилиб, бу йўналиш асосий мезонлар сифатида белгиланди.

Иккинчиси, худудларда янги иш ўринлари яратиш, ишсизликни камайтириш ва меҳнат бозори самарадорлигини таъминлаш. Бу борада худудларда мавжуд ички имкониятлардан етарли фойдаланилмаётган бўлиши мумкин. Худудлар иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятлари, яъни ихтисослашув йўналишлари жойларда меҳнат бозори таркибига ва бу бозор амал қилишининг самарадорлигига турлича таъсир кўрсатади. Шу нуқтаи назардан, бур жараён чуқур ва тизимли кузатишларни тақозо этади.

Учинчиси, худудларда ижтимоий хизматлардан фойдаланиш имкониятларини ошириш ва аҳоли турмуш сифатини яхшилаш. Аҳоли турмуш сифати ислохотларнинг пировард натижасини ифодалайди, яъни ижтимоий фаровонликнинг бош мезони ҳисобланиб, бу борадаги ишларни чуқур таҳлил қилиш асосий талаблардан биридир.

Тўртинчиси, худудларда аҳоли ва бизнес учун зарур шарт-шароитлар яратиш, ишлаб чиқариш инфратузилмасининг барқарорлиги ҳамда ишончлилигини таъминлаш. Худудларда аҳолининг иқтисодий фаоллигини таъминлаш ва бизнес доираларнинг тадбиркорлик фаолияти учун зарур шарт-шароитлар яратиш кўпинча маҳаллий ҳокимият органлари ишчанлиги, ташаббускорлиги, омилкорлиги ва аҳоли билан яқиндан ишлаш кўникмаларига боғлиқ. Ишлаб чиқаришнинг барқарорлиги эса яхши инфратузилма мавжудлиги билан чамбарчасдир. Ўз навбатида, аҳоли ва бизнес учун зарур шарт-шароитларнинг яратилиши худудларда мавжуд меҳнат, капитал, минерал хомашё ва бошқа ресурслардан оқилона фойланиш имкониятини кенгайтиради. Бу мезон худудларда аҳолининг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик фаолияти учун яратилаётган шароитларга ҳам баҳо бериш имкониятини беради.

Бешинчиси, худудларнинг рақобатбардошлик даражасини ошириш, иқтисодиётни янада диверсификация қилиш. Худудлар миллий бозорда қайсидир маънода, бошқа худудлар билан ўзаро рақобатлашса, ўз навбатида, минтақавий ва халқаро бозорларда ушбу худудлар ўз имконият ва салоҳиятини бирлаштиради, улар энди ягона иқтисодий кучга айланиб, халқаро даражада рақобатлашади. Шунингдек, рақобатбардошлик худудларда мавжуд бўлган ишлаб чиқариш

қувватларига, ҳудуднинг саноатлашганлик даражасига ҳам боғлиқ. Агар ҳудудлар бир ёқлама иқтисодиётга эга бўлса, у ҳолда рақобатбардошлик даражасига путур етади. Ҳудудлар иқтисодиётини диверсификациялаш бевосита рақобатбардошлик даражасини оширади ва мазкур мезонга алоҳида аҳамият берилган.

Олтинчиси, ҳудудларда ишбилармонлик муҳити сифатини яхшилаш, тадбиркорликни доимий қўллаб-қувватлаш ва жадал ривожлантириш. Ҳудудларда ишбилармон доиралар ва маҳаллий ҳокимият органлари ўртасида давлат-хусусий шериклик муносабатларини янада ривожлантириш имкониятлари кенг булиб, бироқ жойларда ишбилармонлик муҳитининг ташкилий, ҳуқуқий, институционал ва ижтимоий жиҳатларига етарли даражада эътибор қаратилмаслиги сабабли тадбиркорлик қатлами ўз салоҳиятидан самарали фойдалана олмайди. Бундан ташқари, тадбиркорлик ривожланишига йирик, ўрта ва кичик тадбиркорлик поғоналари бўйича, уларнинг интеграциялашуви нуқтаи назаридан ҳам ёндашиш мақсадга мувофиқ. Тадбиркорлик катта салоҳиятга эга бўлган, доимий ҳаракатчан ва динамик ижтимоий-иқтисодий кучга айланиши лозим. Шу сабабли мазкур мезонга таяниб ҳудудларнинг ишбилармонлик муҳитига етарли даражада тизимли баҳо бериш имконияти юзага келади. [17]

1-расм. Ҳудудларни иқтисодий ривожланиш кўрсаткичларини эконометрик таҳлил қилиш кетма-кетлиги

Худудларни иқтисодий ривожланиш кўрсаткичларини эконометрик таҳлил қилиш муҳим ва мураккаб жараён дир. Бу усуллар худудлар ўртасидаги иқтисодий тенгсизликлар, ривожланиш суръатлари ва уларнинг динамикасини баҳолашга хизмат қилади. 1-расмда ушбу йўналишдаги асосий услубий жиҳатлар келтирилган.

Юқорида акс эттирилган услуб орқали мамлакатимиз худудларни иқтисодий ривожланиш кўрсаткичларини эконометрик таҳлил қилиб, илмий хулосалар олиш имконини беради.

Маълумки, Янги Ўзбекистон стратегиясида худудларни мутаносиб ривожлантириш орқали худудий иқтисодиётни 1,4-1,6 бараварга ошириш ҳамда 14 та худуд бўйича туман ва шаҳарлар кесимида ишлаб чиқилган беш йиллик худудий дастурларни амалга ошириш, ижтимоий-иқтисодий ривожланиш рейтинг кўрсаткичлари "қониқарсиз" бўлган шаҳар ва туманлар бўйича амалий чоратадбирлар дастурини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш кўзда тутилади. Шу сабабли ҳам:

Худудларда аҳолининг яшаш шароитини яхшилаш учун урбанизация сиёсатини янада такомиллаштириш асосан Самарқанд ва Наманган шаҳарларини истиқболда "миллионлик шаҳарлар"га айлантириш бўйича чоралар кўриш, 450 минг аҳолига мўлжалланган Янги Андижон шаҳрининг дастлабки бир нечта мавзеларини кўриб, фойдаланишга топшириш масалаларига эътибор қаратилиш лозим;

Қашқадарё вилоятининг урбанизация даражасини 50 фоизга етказиш;

шаҳарлардаги аҳолининг турмуш тарзи қулайлигини баҳоловчи "Шаҳарлар қулайлиги" индексини жорий этиш;

шаҳарларни рақамлаштириш, қурилиш ва лойиҳалаштириш ишлари сифатини ошириш ва "Ақлли шаҳар" концепциясига мувофиқ ривожлантириш;

Тошкент шаҳрида барпо этилган "INNO" инновацион ўқув-ишлаб чиқариш технопаркини 4 та худудда ташкил этиш;

Инновацион худудга айлантирилаётган туманларда юқори қўшилган қиймат яратадиган инновацион маҳсулотлар ишлаб чиқариш технологияларини ўзлаштириш;

Олий таълим муассасаларида архитектура-қурилиш соҳасида олиб борилаётган илмий изланишларни амалиёт билан уйғунлаштириш;

Қурилиш соҳасини техник тартибга солиш;

Аҳоли пунктларининг шаҳарсозлик ҳужжатларини ишлаб чиқиш тизимини тубдан такомиллаштириш ва шаҳарсозлик ҳужжатлари билан таъминлаш дастурини ишлаб чиқиб, амалга ошириш;

Аҳолини жойлаштиришнинг бош схемасини ишлаб чиқиш;

Реновация ва уй-жойлар дастурлари асосида шаҳарларда эскирган уйлар ўрнига 19 миллион квадрат метрдан ортиқ замонавий уй-жойларни барпо этиш, 275 мингдан зиёд оиланинг янги массивларга кучиб утиши учун шароит яратиш Янги Ўзбекистон стратегиясида белгиланган.

Ушбу қўйилган стратегик мақсадларга эришишда ҳар бир худуд ҳокимлиги томонидан замонавий эконометрик таҳлил воситалари асосида иқтисодий ривожланишга таъсир этувчи экзоген ва эндоген омилларни аниқлаш, ва стратегик

мақсадларга эриши учун зарур бўлган чора-тадбирларни амалга ошириш зарур бўлади.

4. Хулоса ва таклифлар

Хулоса қилиб айтганда, етакчи индекснинг чўққилари ва пастликларини аниқлаш учун кўп ўлчовли оптималлаштириш усулларида бири - омилли таҳлилдан фойдаланиш мумкин, чунки у динамик кўрсаткичлар мажмуасидан иборат.

Омил таҳлиliga асосланган комплекс кўрсаткичларни даврийлаштириш амалиётда энг кўп қўлланилади, чунки биринчидан, омилли таҳлил усули етарлича ривожланган, иккинчидан, бу усул замонавий статистик дастурий пакетларда (масалан, Python, R-studio, SPSS 12.0, STADIA 6.0 ва бошқалар) жорий этилган бўлиб, бу маълумотларни қайта ишлашни осонлаштиради. Ҳар бир ҳудудни иқтисодий ривожланиш дастурларидаги мақсадларга эришиш учун ҳудуд ҳокимлиги (вилоят, шаҳар, туман) томонидан замонавий эконометрик таҳлил воситалари асосида иқтисодий ривожланишга таъсир этувчи экзоген ва эндоген омилларни аниқлаш асосида зарурий чора-тадбирларни амалга ошириш зарур бўлади.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони, 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сон. <https://lex.uz/docs/5841063>

2. Барабаш Д. А. Комплексная оценка экономической эффективности и определение устойчивости развития региональной экономики // Вестник финансового университета. - 2013. - № 5. - С. 149-154.

3. Басовская Е. Н. Устойчивость экономического развития дальневосточных регионов России / Е. Н. Басовская, Л. Е. Басовский // Научные исследования и разработки : Экономика. - Москва : ИНФРА-М. - № 2 (8). - С. 4-13. DOI: 10.12737

4. Климук В. В. Оценка конкурентоспособности региона на основе социально-экономических показателей (на примере Калининградской и Брестской областей) / В. В. Климук, Е. В. Климук // Проблемы управления. - 2014. - № 2 (51). - С. 100-105.

5. Корчагина Е. В. Методика оценки устойчивого развития региональных социально-экономических систем / Е. В. Корчагина // Проблемы современной экономики. - 2012. - № 1 (41). - С. 67-71.

6. Латыпова Л. В. Методика оценки уровня комплексного развития региональной экономики с применением метода «дерева соподчиненности» (на примере Республики Беларусь) / Л. В. Латыпова, В. В. Климук // Экономика и предпринимательство. - 2014. - № 6 (47). - С. 436-440.

7. Смирнов В. В. Методика оценки эффективности социально-экономического развития региона / В. В. Смирнов // Известия ВУЗ : Поволжский регион. - 2007. - № 2. - С. 25-34.

8. Усакова Т. В. Управление устойчивым развитием региона / Т. В. Ускова. - Вологда : ИСЭРТ РАН, 2009. - 147 с.

9. Poston, T. Catastrophe Theory and Its Applications / T. Poston, I. Stewart. - Dover Publication, 2012.

10. Гулямов С.С. Моделирование социально-экономического развития территориально-промышленных комплексов. -Т.: Фан, 1980. - 194 с.;
11. Садыков А.М. Основы регионального развития: теория, методология, практика // Монография. Т.: IQTISOD - MOLIYA, 2005. - 280 с.;
12. Рузметов Б. Комплексное развитие региона в условиях углубления экономических реформ. Автореф. дис.....докт. экон. наук. -Т.: 1998;
13. Имамов Ш.Б. Регулирование территориального развития экономики Узбекистана: Автореф. дис...докт. экон. наук. -Т.: 1998;
14. Қаюмов А.А., Назарова Х.М., Эгамбердиев Ф.Т., Якубов Ў.Ш. Минтақавий иқтисодиёт. -Т.: Университет, 2004;
15. Назаров Ш.Ҳ. Ўзбекистон минтақалари рақобатдошлигини оширишнинг методологик асосларини такомиллаштириш. Докторлик диссертацияси автореферати. -Т.: 2016. - 5 б.;
16. Сиддиқов А.Ж. Иқтисодий ислохотларнинг янги босқичида саноат ишлаб чиқаришнинг минтақавий муаммолари (Қашқадарё вилояти мисолида) кандидатлик диссертацияси автореферати. -Т., 2006; Якубов И.О. Минтақавий иқтисодиёт. -Т.: ТДИУ, 2016.
17. <https://cyberleninka.ru/article/n/yangi-zbekiston-ududlarni-izhtimoiy-i-tisodiy-rivozhlantirish-strategiyasi?ysclid=m57qk9l31c959296165>.

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution- 4.0 International License (CC - BY 4.0)

